

development can be realized through the following activities of college psychologist: 1) training; 2) health-maintaining; 3) forming; 4) analytical; 5) organizing; 6) creating of meaning; 7) stimulating and mobilizing; 8) coordination and support; 9) unification and brokering.

Key words: psychological support, professional development, psychological service, lifecreative activity, lifelong project.

УДК 159.926.3- 055

М.Ф. БАБІЙ

ГЕНЕЗИС НЕВЕРБАЛЬНИХ ПРОЯВІВ ОБМАНУ У НЕПОВНОЛІТНІХ

Невербальні ознаки обману присутні у поведінці учнів середніх та старших класів та мають яскраво виражений невербальний прояв. Мета такої, поведінки криється у вікових особливостях. Зокрема, в учнів середніх класів такими мотивами найчастіше є: здобуття більшого престижу та підняття групового статусу серед ровесників та друзів, прагнення до дорослості тощо. У старшокласників є: прагнення до самовизначення особистості, яка включена у суспільство де формуються складні системи соціальних відносин. У їхньому спілкуванні помітна статева диференціація, тобто чіткі форми чоловічої та жіночої поведінки. Вони знають, як себе вести в тій чи іншій ситуації. Відповідно їхня рольова поведінка є достатньо гнучкою.

Ключові слова: соціалізація, невербальна поведінка, обман, жести, міміка, рольова ідентифікація.

Постановка проблеми. Людина у процесі свого життя проходить через різноманітні соціальні інститути сім'я, дитячий садок школа, тощо. Вони забезпечують підключення індивіда до широкої гамми соціальних зв'язків та відносин. Активують його контакти з соціумом. У результаті такого спілкування людина засвоює зразки соціально бажані норми поведінки, необхідні для його адаптації до цього суспільства. У такий спосіб формується власний світогляд ідеали та цілі. Їх зміст має відповідати загальноприйнятим нормам та цінностям [2; с. 101].

Суспільство постійно пильнує за цим процесом корегує та контролює людську поведінку. Для цього використовується широкий спектр заохочень та покарань. Та все ж, не дивлячись, на намагання сформувати позитивні якості особистості та норми поведінки людина засвоює й такі, які неприйнятні у суспільстві. До однієї із таких можна віднести брехливість та її прояви у поведінці. Неправда досить широко ввійшла у сфери людського буття [6; с. 131].

Має різні форми прояву у різних ситуаціях. Вона не є спонтанним немотивованим проявом. Обманюючи людина завжди бачить перед собою чітко визначені цілі, яких щільно дотримується з метою не бути викритою [5; с. 56].

Аналіз сучасних досліджень. Особливості обману, його різновиди, причини прояву досить детально описав П. Екман: «навмисне введення в оману іншу людину» [4; с. 27]. Аналогічні погляди на проблему висловлює Р.Хопер і Р.Абелл, підкреслюючи, що обман не можна зводитись тільки до неправдивих вербальних тверджень [7; с. 121]. На думку В.В. Знакова, брехня завжди ґрунтується на вербальному чи невербальному навмисному, неістинному, брехливому твердженні [2; с. 95].

У сучасній науці подібних поглядів притримуються А.Ф. Стріхату і Р.В. Бартон, Л. Коулман та П. Кей. Використання різних форм неправди широко практикують підлітки з метою приховати бажання до автономії у власній поведінці. Вони уже знаходяться у процесі ідентифікації. Відповідно розмежовують світи дорослих та ровесників. Неправдою вони намагаються замаскувати спроби демонстрації емансипації, які не сподобаються дорослим [6; с. 134].

Результати теоретичного аналізу. У процесі генезису самосвідомості виникає бажання розширити особистісний простір. З віком дитина чинить більший супротив стосовно спроб проникнення у своє особисте життя з боку дорослих. Одним із варіантів його захисту є обман. У підлітковому ранньому юнацькому віці це особливо загострюється, оскільки тінейджери виборюють свою незалежність у судженнях та діях. У баталіях за свою емансипацію використовуються різноманітні форми неправди.

У нашому дослідженні для реалізації **мети:** вивчити вікові особливості невербальних проявів обману в учнів середніх та старших класів, ми використали ряд **методик**, а саме: «Що Вам говорять міміка і жести», «Чи хитруете Ви», «Діагностика вад особистісного розвитку», авторську анкету «Моє ставлення до обману» [3; с. 244].

Процедура дослідження. Наше дослідження складалося із двох етапів. На першому етапі завданням було продіагностувати досліджуваних, за визначеними вище названими методиками. Завданням другого етапу було проведення ретестової надійності з метою перевірки надійності та достовірності, отриманих проведених на першому етапі результатів дослідження.

Аналіз результатів дослідження. Проаналізувавши результати анкети «Моє ставлення до обману» можемо сказати, що учні середнього підліткового віку частіше відносять себе до людей правдивих – 85%. В житті траплялося таке, що доводилось обманювати, але 80% респондентів вважають, що обман вони застосовують у випадках, коли вони його внутрішньо виправдовують, причому користуються обманом вони «рідко» – один або два рази на тиждень. Слід відмітити, той факт, що відповідаючи на запитання «Хто частіше обманює?» Було виявлено, що підлітки називають протилежну, тобто хлопці називають дівчат й навпаки. А на

запитання «хто краще викриває обман?», то тут відмічена протилежна тенденція – підлітки називають ровесників своєї статі. Для них невербальним сигналом обману є мимовільне відведення очей в сторону, коли нечесна людина щось приховує, або її очі зустрічаються з вашими менше, ніж 1/3 частина всього часу спілкування [1; с. 31].

Жест “прикривання рота руками” може підказати батькам про те, що їхня дитина говорить неправду. Протягом всього життя людина використовує цей жест, коли обманує. Лише, змінюється швидкість здійснення даного жесту. Коли підліток говорить неправду, рука прикриває рот майже так само, як 1-5-річної дитини. З віком цей жест стає все більше завуальованим, зводиться лише до обведення пальцем губ, тобто мозок дорослої людини посилає імпульси прикрити рот, у спробі стримати слова неправди, як це робить 5-річна дитина чи підліток, але в останній момент рука відхиляється від рота і народжується інший жест «дотик до носа» [1; с. 77].

Такий жест є ніщо інше, як удосконалений дорослий варіант того ж жесту прикривання рота рукою, який був присутній в підлітковому віці [7; с. 108]. Наступний жест, який був відмічений підлітками у випадку обману – це жест, коли людина намагається кудись сховати руки. Це є протилежність жесту, коли долоні в людини відкриті, що говорить про те, що людина щира з вами. Це один з найменш помітних і в той же час найбільш значимих невербальних сигналів. Положення відкритої долоні є довірливий, незагрозливий жест.

Підводячи підсумок, варто відзначити, що учні середніх класів відносять себе до правдивих людей швидше, ніж брехливих. Обманом вони користуються «рідко», 1-2 рази на тиждень і їхня брехня майже завжди є справедливою у власних очах. Основними жестами, які використовуються при обмані є: відведення очей в сторону, дотики рук до обличчя, а також приховування рук.

Також слід враховувати, що цими жестами частіше користуються на думку хлопців-дівчат і навпаки, а серед тих, хто краще викриває обман підлітки називають однолітків своєї статі. Порівнюючи результати учнів середніх класів з результатами учнів старших класів тенденція звинувачення протилежної статі у старшому підлітковому віці не спостерігається. Тобто, здатність до обману у баченні старшокласників не залежить від гендерної відмінності. У старшокласників, які говорять правду становить – 67%, обманюють вони декілька разів на день, але свій обман вони завжди виправдовують. Можливо, це є свідченням того, що підлітки ще не мають такого життєвого досвіду, вони значно щиріші і простіші, вони не в змозі обманути так, щоб їх не викрили, тому надають перевагу правді, коли старшокласники уже хитріші, вони шукають різні варіанти виходу з тієї чи іншої ситуації, тому використовують такий метод як обман. Учні старшого підліткового віку використовують при обмані аналогічні жести, що і учні середнього підліткового віку. Основними жестами, які використовуються як підлітки, так і юнаки при обмані є: відведення очей в сторону, дотики рук до обличчя, а саме до рота, а також приховування рук.

Аналізуючи результати за тестом «Міміка і жести», слід відзначити наступне: старшокласники значно краще розуміють міміку, у них відмінна інтуїція, спостережливість і відчуття інших людей, хоча 23% старшокласників надто сильно покладаються в своїх судженнях на ці якості, слова мають для них другорядне значення. Їхні «вироки» сформовані поспіхом і в цьому криється небезпека. 64-ти % старшокласників цікаво спостерігати за іншими людьми, вони непогано інтерпретують міміку і жести, хоча вони ще не зовсім вміють використовувати цю інформацію у реальному житті, щоб будувати свої відносини з оточуючими людьми. Швидше за все, вони сприймають слова буквально, не надаючи уваги міміці і жестам. 14% старшокласників, на жаль, не розуміють міміку і жести. Їм важко оцінювати людей, але справа не в відсутності розуміння міміки і жестів, а в тому, що даному аспекту не надається значення.

Порівнюючи результати учнів середніх класів, ми відмітили наступне, що у даному віці не виявлено тих, хто розуміє міміку і жести, у них не високий рівень інтуїції, спостережливості і відчуття інших людей. У 65% школярів середніх класів (так як і у старшокласників) – їм цікаво спостерігати за іншими людьми, але на жаль, не вміють використовувати цю інформацію в реальному житті, тому що на перше місце тут виходить слово, а не невербальна поведінка. А 35% учнів підліткового віку не розуміють взагалі міміку і жести, їм складно оцінювати інших людей, але справа не у відсутності здатності до розуміння невербальної поведінки, а в тому, що даному аспекту не надається значення.

При обробці методики «Чи хитруєте Ви» у учнів середніх класів не виявлено таких, для яких обман – буденна справа. 71% підлітків – це люди, яких ніхто не може обманути, і вони, в свою чергу, не люблять говорити неправду. 29% – це підлітки, які, на жаль, досить наївні, їх дуже легко обманути, вони часто неухважні і це – привід для жартів над ними інших. Тепер розглянемо результати даної методики, які ми отримали проаналізувавши дані, що стосуються учнів старших класів: 12% – які можуть «вийти сухими з води», їм не важко обманути, і в той же час, їх важко викрити в тому, що вони говорять неправду. Але у цьому є один недолік – хитрість часто веде до нещирості у спілкуванні з людьми. 88% – це люди, які є такими, яких складно вести в оману, разом з тим, самі вони не люблять говорити неправду, оскільки щирість і відвертість, на їхню думку, зближує людей. Не виявили ми серед старшокласників людей довірливих, яких легко вести в оману. Порівнюючи результати тестів «Чи хитруєте Ви», «Міміка і жести» та анкети «Моє ставлення до обману», ми відмітили, що підлітки – це в основному, правдиві, наївні, їх значно легше вести в оману, ніж старшокласників, які за результатами дослідження є значно хитріші, вони здатні обманути так, щоб їх при цьому не викрили.

Але основна маса (71% – підлітки, 88% – старшокласників) – це люди, яких непросто обманути, але і вони не люблять обманювати, адже обман призводить до труднощів у міжособистістному спілкуванні.

За результатами повторного опитування (ретестова надійність) ми побачили, що відмінностей з результатами першого дослідження не має.

Тобто за діагностичною анкетною «Моє ставлення до обману» виявлено, що підлітки вказують протилежну стать, відповідаючи на запитання: «Хто частіше обманює?». У старшокласників такої тенденції не відмічено. Як і в попередній раз підлітки відносять себе до людей правдивих (85%) причому обман у них виправданий, обманом вони користуються 2 – 3 рази на тиждень. У старшокласників відсоток правдивих учнів – 67%, обманюють вони кілька разів на день, але цей обман не завжди виправданий.

До основних жестів, які викривають обман як підлітки, так і старшокласники називають: відведення очей в сторону, прикривання обличчя руками, зміна теми розмови.

Отримані дані проведеної методики «Діагностика вад особистісного розвитку» («ДВОР») ще раз підтверджують названу вище тенденцію. А саме, за результатами даної методики у середніх класів спостерігається значно нижча схильність до нечесної поведінки, ніж у пізньому підлітковому віці. Окрім того, учні не в змозі приховати свою внутрішню суть.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У результаті статистично – можливої обробки даних між 7 та 11 класами виявлено віковий коефіцієнт кореляції між проявом обману і невербальною поведінкою досліджуваного. ($r_{xy}=0,99$). Крім того слід зазначити, що відмінність цих показників між двома групами є статистично достовірною ($t=2,8$ при $t_{кр}=2,02$).

Отже, учні середніх класів меншою мірою здатні контролювати свою міміку і жести у процесі здійснення обману, ніж учні, які навчаються у старших класах. Вони більш здатні здійснювати такий контроль у відповідних ситуаціях.

Перспективою наступних досліджень ми вбачаємо у вивченні невербальних проявів обману в осіб зрілого та похилого віку.

Список використаних джерел

1. Алан Пиз. Язык телодвижений. Как читать мысли других по их жестам / Алан Пиз – Нижний Новгород, АЙ КБЮ., 1981. – 171 с.
2. Бернс Р.В. Развитие Я-концепции и воспитание / Р.В. Бернс. – М.: Просвещение. 1986 – 224 с.
3. Бурлачук А.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике. / А.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. – СПб.: "Питер", 1999, – 528 с.
4. Экман П. Психология лжи. / П. Экман СПб.: "Питер". 2000 – 272 с.
5. Экман П. "Почему дети лгут?" / П. Экман. – М.: Педагогика – Пресс, 1993. – 246 с
6. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе. / Д.И. Фельдштейн. – М.: Педагогика, 1989 – 244 с.
7. Щекин Г.В. Визуальная психодиагностика и ее методы. / Г.В. Щекин. – К.: Политиздат Украины. 1990 – 203 с.

References

1. Alan Piz. Jazyk telodvizhenij. Kak chitat' mysli drugih po ih zhestam/ Alan Piz. – Nizhnij Novgorod, AJ K"Ju., 1981. – 171 s.
2. Berns R.V. Razvitie Ja-koncepcii i vospitanie./ R.V. Berns. – M.: Prosvishhenie. 1986 – 224 s.
3. Burlachuk A.F. Slovar'-spravochnik po psihodiagnostike. / A.F. Burlachuk, S.M. Morozov. SPb.: "Piter", 1999, – 528 s.
4. Jekman P. Psihologija lzhi. / P. Jekman SPb.: "Piter", 2000, – 272 s.
5. Jekman P. "Pochemu deti lgut?" / P. Jekman M.: Pedagogika – Press, 1993. – 246 s
6. Fel'dshtejn D.I. Psihologija razvitija lichnosti v ontogeneze. / D.I. Fel'dshtejn.– M.: Pedagogika, 1989 – 244 s.
7. Shhekin G.V. Vizual'naja psihodiagnostika i ee metody./ G.V. Shhekin. – K.: Politizdat Ukrainy. 1990 – 203 s.

Резюме. Невербальные признаки обмана присутствуют в поведении учеников средних и старших классов. Они имеют ярко выраженное невербальное проявление. Цель такого поведения кроется в возрастных особенностях. В частности, у школьников средних классов среди причин наиболее частыми являются: получение более престижного статуса среди сверстников и друзей, стремление к взрослости. В старших классах такими причинами являются: стремление к самоопределению как личности, которая включена в общество. В их общении заметна половая дифференциация, то есть четкие формы мужского и женского поведения у девушек и парней. Они знают, как себя вести в той или иной ситуации и их ролевое поведение является достаточно гибким.

Ключевые слова: социализация, невербальное поведение, обман, жесты, мимика, ролевая идентификация.

Summary. Each period of life puts before man challenges that require solutions for their new skills and different attitudes. Most psychologists agree that the young generation has to deal with two objectives: to achieve a certain autonomy and independence from parents; identity formation, the creation of a self-holistic, which blends in well with the different elements of the personality. Frequent conflicts with adults, it is a struggle for their emancipation. Their cause may be various forms of deception.

Thus, the children want to achieve autonomy and have their own secrets.

Non-verbal signs of deception are presented in the behavior of pupils in secondary and high school. They have a pronounced non-verbal expression. The purpose of this behavior lies in the age characteristics. In particular, between students of the middle classes the most frequent causes are: obtaining a prestigious status among peers and friends, commitment to adulthood. In high school, these reasons are: the desire for a self-determination as an individual, which is included in the Company. Sexual differentiation is visible in their communication, that is a clear form of male and female behavior. They know how to behave in a given situation and their role behavior is quite flexible.

Key words: socialization, non-verbal behavior, deception, gestures, facial expressions, role identification.

УДК 159.922.7

В.И. БЕЗЛЮДНАЯ

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОРРЕКЦИЯ ОТКЛОНЕНИЙ В СИСТЕМЕ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Освещаются вопросы отклонений в отношениях детей дошкольного возраста. На основании анализа диспозиционных основ отклоняющегося поведения выделяются три группы детей с различным типом отношений со сверстниками: дети с агрессивными проявлениями; пассивные дети, испытывающие трудности в общении, обусловленные ограниченностью в развитии игровых, коммуникативных и организаторских способностей; дети, отдающие предпочтение уединенным играм в связи с недостаточным развитием коммуникативной потребности. Обговариваются основные принципы организации коррекционной работы, описываются основные пути преодоления проблем в индивидуальных программах построения отношений со сверстниками.

Ключевые слова: отношения, трудности в общении, агрессивное поведение, коммуникативная потребность, психологическая коррекция.

Постановка проблемы. Вопросы налаживания положительных отношений между детьми постоянно вызывают научный и практический интерес. В реалиях современной жизни дети очень рано включаются в широкие круги общения с равными партнерами. Гармоничность процессов взаимодействия во многом определяет эмоциональное благополучие детей, комфортность их пребывания в организованных детских сообществах, удовлетворенность совместной деятельностью и общением. Доброжелательная, дружеская атмосфера в группе – залог успешности процессов социализации, формирования личности каждого ребенка, основа становления коллектива в целом. Как показывают научные исследования и наблюдения, процесс налаживания взаимоотношений в детских сообществах не всегда проходит успешно. Во избежание отклонений в личностном и социальном развитии, возникает необходимость своевременной психологической курации социально-психологических процессов, разворачивающихся между детьми в организованных детских сообществах, каковыми являются группы детского сада.

Анализ современных исследований. Проблема взаимоотношений между детьми имеет давнюю историю и довольно широко представлена в педагогической и психологической литературе. В конце прошлого тысячелетия особое внимание уделялось детским сообществам (Коломинский Я.Л., Мухуна В.С., Репина Т.А.), особенностям детских предпочтений, избирательности в отношениях, трудностям во взаимодействии (Рояк А.А.). В настоящее время проблема продолжает интенсивно разрабатываться. Особое внимание уделяется поиску путей гуманизации детских отношений (Князева О.Л. [1], Михайлов С.Л. [3]; Пасичниченко А.В. [6]; Пазухина И.А. [5]; Смирнова Е.О., Холмогорова В.М. [2]), изучению роли отношений для личностного развития детей (Михальська С.А. [4])

Целью статьи является освещение основных направлений и принципов работы практического психолога с детьми, испытывающими трудности в налаживании отношений со сверстниками.

Методика и процедура исследования. Эмпирические материалы были собраны в дошкольных учреждениях г. Ровно, за содействия воспитателей и родителей детей среднего и старшего дошкольного возраста. В работе использовалась модель сравнительно-онтогенетического исследования. Общий объем выборки 60 воспитателей, 240 детей и их родители. Использовались методы социометрического опроса, аутосоциогаммы, опосредованного и включенного наблюдения, беседы с детьми, педагогами и родителями. Работа проводилась в два этапа. На первом – осуществлялся анализ взаимоотношений в группе детского сада с целью выявления детей, имеющих проблемы в отношениях со сверстниками. На втором – разрабатывалась и апробировалась программа коррекции отклонений в системе детского взаимодействия.

Анализ результатов исследования. Проведенные исследование показало, что, несмотря на внимание педагогов к вопросам общения детей со сверстниками, от 25 до 34 процентов детей имеют различные проблемы в налаживании отношений со сверстниками. Изучение ситуационной и диспозиционной составляющей позволяет говорить о трех типах проблемного взаимодействия детей со сверстниками. В данном случае речь идет не столько о внешних проявлениях отклоняющегося поведения, сколько о мотивационных основаниях возникающих проблем. Изучение этого вопроса позволило нам выделить три подгруппы детей, с проблемами в налаживании отношений. К первой группе были отнесены дети, провоцирующие агрессивно-конфликтное взаимодействие. Это активные, энергичные дети, с недостаточно развитыми механизмами самоконтроля и